

PETŐVÁRI ÁKOS

Esterházy János helytállása

Küzdelve a nemzetiségek egyenrangúságáért

Gróf Esterházy János megváltozott politikai körülmények között kezdte pályafutását. Szülőföldje, Nyitraújlak Csehszlovákiához került. Önként vállalta a kisebbségi sorsot, hű maradt a szűkebb pátriájához és a magyar kisebbségi közösséghez.

Sokszor vádolták azzal, hogy nem állt ki a csehszlovákiai demokrácia mellett. Ő a prágai kormány kisebbségi jogokat megnyirbáló politikájával szegült szembe. A kezdetektől támogatta a szlovákok autonómia iránti vágyát. Mindig vallotta, hogy a magyaroknak és a szlovákoknak közös a sorsuk, az együttműködést szorgalmazta. A szlovákiai magyarok, a „sorstestvérek” kisebbségi, hitbéli jogaiért szállt síkra, ezért a támadásokat vállalta. Tehát el kell utasítanunk azt a vádat, hogy Esterházy János nem volt demokrata.

Az 1935 májusi nemzetgyűlési választáson került be Kassa képviselőjeként a prágai parlamentbe. Első beszédét június 25-én mondta el. Abból a tételmondatból indult ki, hogy a kisebbségben élő magyarságnak a panaszait a koalíciós kormányok nem orvosolták, pedig a jogokat a békeszerződések biztosították. A szlovák képviselők hol anyanyelvükön, hol magyarul szóltak közbe, Esterházy több esetben szlovák nyelven verte vissza a bírálatokat.

Beszélt Ruszinszko mérhetetlen nyomoráról, a kenyér hiányáról. Végül indulatosan kimondta: „Mi tizenhat év óta azon az állásponton vagyunk, hogy Szlovenszko autonómiáját ki kell vívnunk!”¹ Súlyos szavakat mondott ki a kormány politikájáról: leállította a szlovenszkoói ipart, hogy a cseh és a morva ipart támogassa.

A *Szózat a Cseh-Szlovákiában maradó magyarokhoz az Új Hírekben* jelent meg 1938. november 6-án. Valódi szózat ez, szóismétlésekkel, fokozással, felsorolással. A mondatok arról tanúskodnak, hogy a politikus stílusa milyen változatos, lírai, emelkedett. Vállalta a Szlovákiában maradt magyar néptöredék vezetését. Újra kifejtette véleményét a magyar és szlovák nép egymásrautaltságáról: „Nekünk éppúgy, mint nekik, a keresztény nemzeti gondolat a kiindulási alapunk; ez az alap pedig nem tűrhet meg bizalmatlanságot vagy bármilyen olyan túlzást, amely veszélyeztethetné két olyan népnek békés együttélését és együttes építőmunkáját, amely két népet nemcsak lelki azonosságok, de gazdasági, földrajzi és egyéb körülmények is arra kényszerítenek, hogy a bennük rejlő nagy és értékes erőket ne egymás ellen fordítsák, hanem azokat egyik a másikért gyümölcsöztesse.”²

Azokban a napokban rendkívül felgyorsultak az események. November 11-én a magyar képviselő jelképesen „átadta” Kassát Horthy Miklós kormányzónak. Beszédében kérte a magyarországi szlovákság jogainak teljes tiszteletben tartását. A decemberi választáson jutott be a szlovák parlamentbe. Mivel a Magyar Párt működését

akkor még nem engedélyezték, a Szlovák Néppárt listáján szerepelt. A következő időszakban felszólalásai többségét nagy felháborodás kísérte.

1939. március 14-én Jozef Tiso miniszterelnök bejelentette az „önálló” Szlovák Köztársaság megalakulását. A diktatúra a kisebbségi sorban maradt magyarokat másodrendűként kezelte. Az elkövetkező időszakban német mintára fasiszta állam jött létre.

Galántai Esterházy János gróf a kisebbség összefogását tartotta elsődleges céljának. 1939-ben lett a Magyar Párt elnöke. Abban az évben hirdette meg a Magyar Házak mozgalmát, a töredéktársadalom tagjainak családi összefogását óhajtotta. A *Magyar otthonok Szlovákiában* című írás hirdette gondolatát a *Felvidéki Magyar Hírlapban*. „Hogy ezt a családiasságot mint nemzeti életeszmet megvalósíthassuk, ott, ahol a magyarság a városi lét forogatos életében él, és ahol mint a nemzetek közötti kultúrversengés tényezőjének érvényesülnie kell, magyar otthonokat, magyar házakat, kultúrhajlékokat kell létesítenünk.”³ A kultúrházak ápták az összetartozás gondolatát, érzését a magyarlakta településeken. A magyar házak alapításához az anyaországi magyaroktól kért és kapott anyagi segítséget. 1940-ben a budapesti rádióban azzal érvelt, hogy a szlovákiai magyarok „történelmi hivatásukat teljesítik”.

Minden erejét arra fordította, hogy a felvidéki magyarságot védje a fasiszta eszmétől. Pártja irányította a sajtót. Az újságcikkek reményt ébresztettek az olvasókban, erősítették a közösséget. A cenzúra azonban egyre jobban nehezítette az írárok megjelenését. Csak egy napilapot adhattak ki magyar nyelven. Az *Esti Újság* Pozsonyban jelent meg 1938-tól. Somos Elemér volt a főszerkesztője. A politikai lap munkatársaként dolgozott a két kiemelkedő antifasiszta újságíró, Peéry Rezső és Szalatnai Rezső. A szlovenszkói magyar értelmiség közösségért érzett felelősségét főleg az ő műveikből ismerhetjük meg. Az *Esti Újság*ot mindvégig a keresztény szellemű antifasizmus jellemezte, ezért a támadások keresztüzében állott. A hatóságok 1941-ben végleg betiltották. Utódja a *Magyar Hírlap* lett ugyanazzal a főszerkesztővel és kiváló munkatársakkal.

A gróf az erőszakos német és szlovák sürgetésre sem akarta pártját nemzetiszocialista mintára átszervezni. A német szélsőjobbaldali eszme utánzásáról így vélekedett a *Felvidéki Magyar Hírlap* hasábjain 1939 júliusában: „Mi a kereszt helyére nem helyezzük a nyilat, mi megmaradunk a krisztusi kereszt mellett, az a mi jelvényünk, a nyíl pedig teljesítse továbbra is hivatását, mint a járműforgalom szabályozásának igen alkalmas eszköze.”⁴

Az „önálló” Szlovákiában a magyarok politikai és kulturális lehetőségei egyre jobban szűkültek. Esterházy János újra és újra felemelte a hangját, ha a sorstársai nemzeti öntudatát, méltóságát sérelem érte. Megállapította, hogy a magyar nyelv használatát erősen korlátozták.

A szlovák parlament 1942. május 15-én tárgyalta a zsidók deportálásáról szóló törvényjavaslatot. Az egyedüli magyar képviselő úgy érezte, hogy ezt semmiképpen nem szavazhatja meg. Véleményét dr. Martin Sokolnak, a parlament elnökének mondta el az ülés előtt: „A magyarság Szlovákiában nemzeti kisebbséget alkot, és ezért teljesen lehetetlen, hogy elfogadjon és magáévá tegyen olyan törvényjavaslatot, mely a többségnek jogot ad arra, hogy egy kisebbséget kitelepítsen.” (*A zsidók deportálásáról szóló törvényjavaslat elutasításának indoklása*)⁵ Közismert, hogy egyedül ő nem szavazta meg a törvényjavaslatot a parlamentben, mert istentelennek és embertelennek tartotta.

Innentől cselekvési lehetőségei egyre jobban szűkültek. 1944. december 27-én kénytelen volt lemondani a pártelnöki tisztségéről a megváltozott politikai körülmények miatt. Ezzel az intellemmel búcsúzott sorstársaitól a *Szózat a szlovákiai magyarsághoz* című írásában a *Magyar Néplap* hasábjain: „Ne felejtsetek el egy pillanatra se azt, hogy magyarnak születtetek, és mint magyarnak kell meghalnotok. Ilyen szellemben neveljétek gyermekeiteket, mert egyedül ez biztosíthatja nemzetünk fennmaradását.”⁶

A nyilasok átmenetileg letartóztatták Budapesten, majd a Gestapo kereste a világháború végén, ezért illegalitásba kellett vonulnia. 1945 áprilisában a csehszlovák hatóságok állították elő, majd átadták a szovjet katonáknak, akik szibériai táborokba hurcolták. Két esztendő múlva Csehszlovákiában halálra ítélték távollétében. A szovjetek kiadták a csehszlovák hatóságoknak. A köztársasági elnök az ítéletét életfogytiglanra változtatta 1950-ben. Esterházy János az ország számos börtönében szenvedett. De Istenbe vetett hite és a felvidéki magyarság iránt érzett mélységes humanizmusa soha nem apadt. 1957. március 8-án halt meg hosszú szenvedés, súlyos betegség után a morvaországi Mirovban. Emlékét ki akarták törölni az emberek emlékezetéből.

A kortársak nézete Esterházy Jánosról

Beneš dekrétumát és Esterházy János gróf ügyét a mai napig nem zárták le megnyugtató módon Szlovákiában. Fábry Zoltán, Peéry Rezső és Szalatnai Rezső egyaránt szolidaritást vállalt Esterházy Jánossal. Erről főleg Fábry Zoltán titkos naplója és *A vádlott megszólal* című esszéje tanúskodik. Szalatnai Rezső *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között* című memoranduma is részletesen ír Esterházy János érdemeiről, bátorságáról. Ezért elemzem e művek motívumait és bemutatom az alkotások utóéletét.

Fábry Zoltánt némaságra ítélték az „önálló” Szlovákiában, de nem szólalhatott meg a második világháború utáni első években sem – ezúttal magyar származása miatt kellett tovább hallgatnia. De ekkor is dolgozott: naplót írt, *A vádlott megszólal* című memorandumát fogalmazta és levelezett. Hazánkban pedig többször is publikált! Több jelentős levelet írt Szalatnai Rezsőnek és Peéry Rezsőnek.

1945 telén kezdte az *Üresjárat* című naplóját fogalmazni. Keserűen állapítja meg, hogy hosszú esztendőök óta a napló az egyetlen létformája. Az *Üresjárat* című alkotásból jobban megismerhetjük a jogfosztottság éveit, amelyekről viszonylag kevés írás született a Felvidéken. Az író világnézeti fejlődését követhetjük nyomon a műben.

A szlovákiai magyarok és németek sorsa 1945 elején tragikusra fordult. Fábry Zoltán ezt a szláv fasizmus uralomra jutásával magyarázza. A politikai eseményeket értelmezi, általánosítja, erkölcsi alapon ítélkezik. Indulatait zaklatott kérdések és felkiáltások érzékeltetik. A magyar nemzetiség sérelmeit elemzi. Úgy látja, hogy a szlovák sovinizmus célja a magyarok kisémmizése. Az író fasiszta megnyilvánulásnak tartja azt az eseményt is, amikor a kassai dóm faláról leverték a Rákóczi-emlékművet, Löffler Béla alkotását.

Szerinte a lakosságcsere sérti az emberi jogokat. 1946 februárjában, az egyezmény aláírásának napjaiban előre látta a tragédiát. A kisebbség ártatlansága mellett érvel. A felvidéki magyarok a demokráciát képviselték magatartásukkal a világháborúban. Sokan közülük fegyverrel is küzdöttek a német fasizmus ellen. Fábry Zoltán érvei az 1946 májusában írt *A vádlott megszólal* című alkotásában is szerepelnek.

Naplójában többször is ír Esterházy János érdemeiről. Először visszaemlékezik a korábbi évek fenntartására: „Van egy tehertételük, és van egy felmentvényünk. Ez mindkettő egy személy, egy név. Esterházy János.”⁷ Fábry Zoltán a következő noteszlapokon Esterházy gróf németellenes pártjáról így ír: „A Magyar Párt természetes aktív ellenállása a DP-vel szemben a gyújtópontokon, a magyar és német érintkezési felületeken tört ki. Mecenzéf-Stósz, Szepesség, Pozsony... Mecenzéfen, ahol Karmasint megkövezték, a hatóságok sose engedték be Esterházyt. Stószon mindössze tíz percig volt szabad maradnia.”⁸ A Magyar Párt nagyon fontosnak tartotta, hogy a cipszer és mánta csoportokkal rendszeres kapcsolatot tartson. A stósziai és a mecenzéfi elhatárolódtak a Karmasin vezette Karpathendeutsche Partei náci politikájától. A két falu német lakosai magyarnak vallották magukat, ezzel tiltakoztak a fasizmus ellen. A naplói író később így reagál a gróf munkásságára: „Micsoda demokrácia az, mely Jászit nem engedi be Magyarországra és nálunk egy Esterházynál nem veszi tudomásul reakciós tegnapiját feledtető bátor változását.”⁹

A napló legszebb gondolatai a békevágyról, szabadságról szólnak. A műben makacsul visszatér egy motívum: Van-e még értelme a vox humana jelszavának? A magányos író megpróbálja leküzdeni bizonytalanságát, elkeseredettségét. Titkos naplóját életében nem adták ki, csak a rendszerváltás után nyílt lehetőség erre.

A vádlott megszólal az egyik legjelentősebb felvidéki alkotás az 1945–48 közötti időszakban. Fábry Zoltán a védőbeszédet a cseh és szlovák politikusoknak, értelmiségieknek címezte 1946 májusában a szellem szolidaritására és az emberségre hivatkozva. Szlovák fordításban küldte el nekik, Szalatnai Rezső és Peéry Rezső aktív segítségével. A memorandum mégis visszhang nélkül maradt a Felvidéken. Csak szamizdat formájában, néhány példányban terjedt. A mű még így is bosszantotta a hatalom birtokosait.

Az író a megalázott sorstársai ügyét képviseli, logikusan érvel. Igazságot kér nevében. Műve a felvidéki irodalom egyik legértékesebb esszéje. Művészi megnyilatkozás, a polgári szabadságjogok ügyében szólal fel. A magyar kisebbség elvesztett jogait követeli vissza.

Csehszlovákia megalakulásától 1946-ig elemzi a kínzó történelmi kérdéseket. A felvidéki magyarság érdemeit nevezi meg. Csehszlovákia létrejöttétől a magyarok mindig európai embereknek vallották magukat, a haladás eszméjét őrizték.

1945 után más országokban csak a háborús bűnösöket vonták felelősségre. A Hlinka párt bűneiért nem kellett az összes szlováknak bűnhődni. Az író fölveti a kérdést: Akkor miért büntetnek minden szlovenszkói magyart? Olyan vitás ügy olvasható a memorandumban, amelyet a mai napig nem zártak le Szlovákiában. Gróf Esterházy János és a Szlovákiai Magyar Párt tagjai ellenálltak a fasizmusnak. Az író elismerően szól arról, hogy a párt a keresztény humanizmust képviselte. Bizonyoságként idéz Esterházy János egyik parlamenti beszédéből és az *Esti Újság*-ban megjelent írásából. A gróf egyedül nem szavazta meg a szlovák parlamentben a zsidók deportálását. Lapjában mindig az igazságot közölték. Fábry Zoltán emlékezteti a politikusokat, hogy a gróf nem menekült el az oroszok elől, a helyén maradt. – 1945-ben pedig a szovjet hatóságok elvitték a munkatáborba.

Fábry Zoltán kijelenti, hogy a Felvidéken a magyarság volt az egyedüli népcsoport, amely szembeállt a hitleri fasizmussal. A szlovákok tehát alaptalanul vádolják őket. A haladó magyar írók a világháború alatt a humánus és az európai

összetartozás gondolatát hirdették. A memorandumban Fábry Zoltán több alkalommal idéz Peéry Rezső és Szalatnai Rezső fasizmusellenes műveiből, amelyek főleg a pozsonyi *Esti Újságban* és a *Magyar Hírlapban* jelentek meg. Az ő véleményüket állítja szembe a fasiszta szlovák állam hivatalos nyilatkozataival. Tanúként idézi barátait.

Peéry Rezső 1946 márciusában Magyarországra menekült. Abban az évben írt egy levelet Fábry Zoltánhoz. *A vádlott megszólal* kéziratát átadta Illyés Gyulának. Az ő javaslatára a *Valóság* folyóiratban akarták megjelentetni az esszét. Ezen kívül a három barátnak a korról írt memorandumait Peéry Rezső egy kötetben tervezte kiadatni. „Nagyon köszönöm, kedves barátom, hogy ilyen remek vértetben indulsz érettünk csatába: kísérjen szerencsével a lealázottak és szenvedők Istene.”¹⁰ Ma már tudjuk, hogy Peéry műve, a *Hét sovány esztendő gazdag termése* Posoniensis álneven megjelent a *Valóság* hasábjain 1946-ban. *A vádlott megszólal* című esszét a Felvidéken először az *Irodalmi Szemle* közölte az 1968-as forradalom évében. Szalatnai *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között* című tanulmányát csak 1990-ben adták ki a *Regio* című folyóiratban.

A három mű feltűnő hasonlóságot mutat, különösen a történelmi háttér megrajzolásában. Mindhárman felidéznek a kassai kormányprogram legfőbb vádját: a németekkel szövetkezve a magyarok árulták el a Csehszlovák Köztársaságot. A vádakkal szemben a szerzők érvekkel bizonyítják a magyarok fasizmusellenességét. Mindhárom író keserűen emlékezik vissza rá, hogy az „önálló” szlovák államban a kormányt az uszítás jellemezte.

Peéry Rezső *Hét sovány esztendő gazdag termése* című memorandumja az értekező próza legértékesebb hagyományait folytatja. *A szlovákiai magyarok második kisebbségi korszakának tanulságai (1938–1945)* alcímet kapta. A mű a szlovákiai magyarok kollektív háborús felelősségének kérdéséből indul ki. Tényekkel bizonyítja be, hogy a magyar közösség a fasizmus éveiben ésszerű és erkölcsös magatartást tanúsított, megőrizte nyugalma. Pedig nehéz éveket élt át a magyarellenesség légkörében. Peéry Rezső emlékeztet a szlovákiai magyarság sajtójára. A *Magyar Hírlap* Esterházy János pártjának hivatalos fóruma volt. A lap munkatársai a szlovák–magyar kultúrközeledés híveiként rendszeresen közölték a szlovák irodalmi alkotásokat. Az újság tárgyilagosan hadi eseményként számolt be az 1944-es beszercebányai szlovák nemzeti felkelésről. A cikkek mindvégig a humánus hang volt jellemző.

Szalatnai Rezső *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között* című memorandumja elején beszámol a felvidéki magyarság megpróbáltatásairól, amelyek a kassai kormányprogram intézkedéseiből adódtak. Egy év eseményét mutatja be 1945 áprilisától. Az készlet írásra, hogy a bírák nem ismerik az igazságot. Visszatérő motívum a műben, hogy a kisebbségbe szorult magyarok a demokráciát, a kereszténységet, az emberséget képviselték. Szerinte csak kevés szlovákiai magyar volt németbarát, a többségük hamar felismerte a valóságot a bécsi döntés után. Részletesen elemzi, hogy a Szlovákiában maradt töredék magyar közösséget hogyan fosztották meg kivívott jogaitól. A lakosságcsere elképzelését is ekkor vetették fel.

Hosszan ír Esterházy János érdemeiről, tevékenységéről. Kiemeli, hogy a magyar képviselő elzárkózott pártja nemzetiszocialista mintájú átszervezésétől. A szerzőnek egy mondata azt mutatja: egy korábbi felszínes vélekedéstől hogyan szabadult meg: „Esterházynek kezdettől fogva volt olyan ellenzéke, amely ilyen irányban szorítani kezdte, de ez a politikus, aki az első Csehszlovákia korában reakciónak és nyegle

arisztokratának számított a magyar baloldal szemében is, most meglepő férfiasságról, bátorságról s a fasiszmissal szembeszálló magatartásról tett tanúbizonyságot.”¹¹

A szerző hivatkozik Fábry Zoltán memorandumára. Azokat a sorokat idézi, amelyeket barátja gróf Esterházy János pártjáról írt. Ennek döntő szerepe volt abban, hogy a magyarok ellenálltak a fasiszta fertőzésnek. A 3. részből kiemelt mondatok így kezdődnek: „A fasiszmus győzelmes órájában Esterházy János és pártja, a Szlovákiai Magyar Párt, nem kooperált és ezzel a szlovákiai magyarság teljes egészében az antihitlerizmus egyetlen itteni kollektív hordozója lett. Ki tud erről?”¹²

Fábry Zoltán a magyarországi sajtóban több alkalommal is publikált ezekben az években. Két írása is megjelent az *Új Otthon* című hetilapban. A Szlovákiából áttelepített magyarok érdekeit az *Új Otthon* képviselte. Budapesten jelent meg 1947–49 között, Sándor Dezső szerkesztette. A Csehszlovákiában élő magyarok is hozzá tudtak jutni. A Felvidéken maradt vagy áttelepült írók többsége publikált az újságban, így Peéry Rezső és Szalatnai Rezső is.

Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című alkotásának egy részletét *Mi volt a szlovákiai magyarság?* címmel adta ki az *Új Otthon* 1947. augusztus 16-án. A memorandum második részét közölték a címlapon. Az írás a szlovákiai magyarok antifasiszta múltjáról, emberséges magatartásáról tájékoztatta a közvéleményt.

A legutóbbi évekig a kutatók többsége meglepedkezett Fábry Zoltánnak egy írásáról, amelyet publikáltak ebben az időszakban. Az *Esterházy János emlékkönyvben* azonban idézik egy Magyarországon megjelent cikkét. Az 1997 márciusában tartott parlamenti emlékülésen Balogh Sándor kijelentette, hogy Fábry Zoltán reagált írásában a leghitelesebben a történelmi helyzetre.¹³

A *Magyar Nemzet* 1947. október 5-ei számában jelent meg az *Esterházy János halálos ítélete* című tudósítás. A végén Fábry Zoltán név nélküli nyilatkozatát így vezetik be: „Esterházy elítélésének közlése után 1947. szeptember 17-én a szlovákiai kommunisták egyik régi, erkölcsi alapon álló, őszinte vezető egyénisége az Esterházy-perrel kapcsolatban a következő nyilatkozatot tette:...”¹⁴ Az író a cikkben szolidaritást vállal a Szovjetunióban raboskodó gróffal, amikor a Szlovák Nemzeti Bíróság halálra ítélte. A cikk a naplóhoz hasonlóan indulatos hangvételű, tiltakozik az igazságtalanság ellen. Fábry Zoltán tehát nem hallgathatott, az írás megjelenését akarta!

A nyilatkozat napján hosszú levelet írt Szalatnai Rezsőnek. Ebben az időben barátja Pozsonyban élt, a felvidéki magyarság ügyét ott akarta képviselni. A cikk és a levél egyes mondatai szinte szóról szóra megegyeznek. Egy fontos gondolatot kiemelek a levélből: „Az áldozatok újra mi vagyunk, mert Esterházy személyében az egész szlovenszkói magyarságot ítéltek el: a kötelet mindnyájunk nyakába dobták.”¹⁵

Szalatnai Rezsőnek 1947 elején megírta, hogy *A vádlott megszólal* kiadható Magyarországon, mert Szlovákiában a címzettek megkapták a fordítását. De az idézett 1947 szeptemberi levelében így foglal állást: „Ne felejtjük el: memorandumom megjelentetésének egyik magyarországi követelménye épp az Esterházy-komplexum kihagyása, illetve megváltoztatása. Ez a belerondítás ma egyenlő lenne a szlovák halálos ítélet jóváhagyásával!” A levél végén megerősíti, hogy műve csak egészében adható ki.

1948. december 15-én először jelenhetett meg a magyar nyelvű *Új Szó* Csehszlovákiában. Fábry Zoltán végre újra közzétehetette művét. Tóth László vette észre, hogy az *Üzenet* című írást cenzúrázták. A következő gondolatok hiányoznak: a szerző a cikkében büszkén írja le, hogy a felvidéki magyarság megőrizte erkölcsi

tisztaságát a hallgatás éveiben. Megmaradt a vox humana népének. A bátor helytállás példájaként Esterházy János parlamenti tiltakozásáról ír nevének említése nélkül: „És amikor jött a fasizmus próbája: a szlovenszkói magyarság egyöntetűen állta a sarat, mártírokat adtunk, és koncentrációs táborokat népesítettünk Illavától Dachauig; a szlovenszkói zsidótörvényt ugyanakkor csak egy magyar vétó bélyegezte.”¹⁶ Itt Fábry Zoltán saját sorsára utal: kétszer is elhurcolták az illavai várbörtönbe, ahol a Magyar Párt tagjaival raboskodott. A csorbítatlan szöveg végül *Az első szó* címmel jelent meg a *Vigyázó szemmel* posztumusz kötetben, megjegyzés nélkül.

1948 után a kommunisták gyanakodva szemlélték Fábry Zoltán munkásságát *A vádlott megszólal* című alkotása miatt. Mindig bántotta, hogy műve megjelenése késik. Ezért a legfontosabb motívumokat az új írásaiba beleépítette. Esterházy Jánosról az *Antisemitizmus* című hosszú irodalompublicisztikai esszéjében írt újra 1964-ben. Az esszé a szlovákiai magyarság történelmi-társadalmi helyzetét elemzi. Egyik legnagyobb alkotása ez, melyben a felvidéki magyarságot védi.

A műben a *Csizma az asztalon* című fejezet a legbátrabb rész. A fejezetben a felvidéki magyarok sorsát a fasizmus éveitől mutatja be. Feltárja az összefüggéseket, népe jogai mellett érvel. A fasiszta rendszer idején üldözték a magyarokat, ki akarták telepíteni őket. Nevének megemlézése nélkül ír gróf Esterházy Jánosról, aki a szlovák parlamentben egyedül szavazott a zsidók deportálását elrendelő törvény ellen: „És miért épp csak ennek az oppozíciós kisebbségnek egyetlen parlamenti képviselője lehetett az, aki egymaga szavazott a Nürnbergből importált Globke-féle embertelen zsidótörvények ellen?! És – kérdezhetném tovább – miért épp ez az egyetlen ember nem kapta még meg a neki kijáró történelmi elégtételt, jóvátételt?”¹⁷

A fejezet leghatározottabb része az, amelyben a kommunista törvénytelenégekről ír. „A sztálini csizma a magyarság asztalára került”. A diktátor szabadkezet adott a sovjeteknek a magyarok kitelepítésére. Pedig ők a szocializmustól egyenjogúságot vártak.

Fábry Zoltán azt kifogásolja, hogy a magyarok még nem kaptak elégtételt a jogfosztottság éveikért. Kimondja, hogy a magyar nyelv és kultúra csak papíron egyenrangú a szlovákkal.

Az esszét egy szlovák szerző, Juraj Zvara keményen megbírált az *Irodalmi Szemlében*. A történész az *Irodalmi sematizmus ellen történelmi sematizmussal?* című cikkében elfogultan érvel Fábry Zoltán művével szemben. Főleg a *Csizma az asztalon* című részt bírálja. Zvara egész írását a kioktató és ironikus hang jellemzi. A fasizmusellenes Esterházy János grófról így nyilvánít véleményt: „Lehetetlenség nem látni, hogy az ún. szlovák állam alatt Esterházy gróf Horthy utasításait követte.”¹⁸ Szerinte elfogadhatatlan Fábry Zoltánnak az a kijelentése is, hogy a szlovákiai magyarság még nem kapott elégtételt.

A vádakat Turczel Lajos utasította el az *Irodalmi Szemlében* megjelent tanulmányában.¹⁹ Védelmébe veszi Esterházy gróf Magyar Pártját, amely nyíltan fasizmusellenes volt, a keresztény eszmeiség jegyében. Többször is határozottan kijelenti, hogy Fábry Zoltán jól látja a jogfosztottság éveinek kérdéseit, bár hangvétele sokszor nem higgadt. Sajnos még ma is azt kell mondanunk, hogy a jogaitól megfosztott magyarságot évtizedek óta nem követték meg Szlovákiában.

Az 1968 januárjában elkezdődő megújítási folyamat idején a felvidéki magyar kisebbséget a szlovákok „a köztársaság bomlasztásának” vádjával illették. Úgy tűnt, mintha a történelem ismételné önmagát. Ezért határozta el az *Irodalmi Szemle*

szerkesztősége, hogy kiadja *A vádlott megszólal* című memorandumot. Úgy ítélte meg, hogy a magyar csapatok augusztusi bevonulásakor a felvidéki kisebbség bebizonyította a szűkebb pátriájához való hűségét.²⁰

1989. november 17-én kitört a „bársonyos forradalom” Csehszlovákiában. Ott is kártyavárként omlott össze a kommunista diktatúra. Az irodalmi alkotásokat végre tárgyilagosan, az esztétikai értékeknek megfelelően lehet értékelni. A Regio-Madách-Kalligram gondozásában megjelent *Üresjárat* nagy feltűnést keltett.

Esterházy János igazságáról évtizedeken át hallgatni kellett Szlovákiában és Magyarországon. A tevékenységét és a magyar kisebbség szenvedéseit bemutató művek csak késve jelenhettek meg. Mindig fennhangon hirdette a szlovák–magyar megbékélés, a közös alkotómunka gondolatát. Humanista felfogása a mostani, megváltozott világunkban is megszívlelendő. A kisebbségben élő magyarság hűen őrzi emlékét. De hivatalosan a mai napig sem állították vissza a becsületét, jó hírét Szlovákiában.

Jegyzetek:

- ¹ ESTERHÁZY János: *A kisebbségi kérdés: Válogatott írások, beszédek, interjúk*. Válogatta, összeállította, az utószót és a jegyzeteket írta: MOLNÁR Imre. Bp., Isler, 2000, 42.
- ² Uo., 129.
- ³ Uo., 136.
- ⁴ Uo., 155.
- ⁵ Uo., 215.
- ⁶ Uo., 269.
- ⁷ FÁBRY Zoltán: *Üresjárat*. = F. Z. *Összegyűjtött írásai*. Összeállította: FÓNOD Zoltán. XII., Madách-Posonium, 2001, 425.
- ⁸ Uo., 430.
- ⁹ Uo., 484.
- ¹⁰ Peéry Rezső levele Fábry Zoltánnak. Bp., valószínűleg 1946. május-június = PEÉRY Rezső: *Gondolatok a tehervagonban, avagy Védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében*. Jegyz., utószó: TÓTH László. Pozsony, Kalligram, 1993, 182. A *Hét sovány esztendő gazdag termése* című memorandum olvasható a könyvben.
- ¹¹ SZALATNAI Rezső: *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között*. Regio, 1990. szeptember, 168.
- ¹² Uo., 172.
- ¹³ BALOGH Sándor: *Esterházy János és a felvidéki magyarság sorsfordulói*. = Esterházy János emlékkönyv. Szerk.: ESTERHÁZY MALFATTI Alice és TÖRÖK Bálint. Bp., Századvég, 2001, 142.
- ¹⁴ *Magyar Nemzet*, 1947. október 5., 1.
- ¹⁵ Fábry Zoltán levele Szalatnai Rezsőnek. Stósz, 1947. szeptember 17-én, gépirat, Szalatnai Rezső hagyatéka, MTA Kézirattár, Ms 4252/359 jelzet.
- ¹⁶ FÁBRY Zoltán: *Az őrhely megszólal: Napló, emlékiratok, cikkek, levelek 1945–1948*. Összeállította, szerkesztette, az utószót írta: TÓTH László. Pozsony, Kalligram, 2007, 312.
- ¹⁷ FÁBRY Zoltán *Összegyűjtött írásai*. IX., Pozsony, Madách, 1990, 300.
- ¹⁸ Juraj ZVARA: *Irodalmi sematizmus ellen történelmi sematizmussal?*. *Irodalmi Szemle*, 1964, 7. sz., 618.
- ¹⁹ TURCZEL Lajos: *Egy vita ütközőpontjainak vizsgálata*. *Irodalmi Szemle*, 1965, 1. sz., 39–43.
- ²⁰ Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című memorandumához a szerkesztőség bevezetőt írt. *Irodalmi Szemle*, 1968, 7. sz., 577.